

Статті

Калнишевський
Художник **В. О. Ерліх**
Полотно, олія 1991 рік

**Зберігається в Нікопольському
державному краєзнавчому музеї**

- A - Церква Покрови Божої Матері
- B - Паланка або внутрішній Кіш
- C - Передмістя або Гассан-баша
- CC - ворота до Гассан-баші
- D - городок
- E - Новосіченський ретраншемент
- F - уступ або затока
- G - сучасне село Покровське
- H - старий цвинтар
- I - могила кошового отамана Стефана Гладкого
- K - пушкарня
- L - фортечні мури
- M - запорозькі курені

“АТАКУВАННЯ СІЧІ” У МІСЦЕВОМУ ФОЛЬКЛОРИ (ТЕОДОР ГАВРИЛЕНКО ТА ЙОГО ПРАЦЯ “ІСТОРИЧНА ТРАДИЦІЯ НА КОЛИШНІМ ЗАПОРОЖЖІ”)

Запорозьке козацтво як суспільне явище та Запорозька Січ як організація державного типу залишили дуже помітний слід в духовній культурі українського народу. У контексті теми Міжнародної наукової конференції „Постать Петра Калнишевського і історична спадщина запорозького козацтва” цікавими є призабуті нині етнографічні праці Т.М.Гавриленка і, зокрема, його стаття „Історична традиція на колишнім Запорозжжі”, яка дійшла до нас лише у рукописному вигляді.

Ім'я Т.М. Гавриленка у виданнях 20- – початку 30-х років ХХ століття часто можна було бачити на сторінках різних академічних видань. А потім це ім'я на тривалий час зникло з історіографічного поля. Перші відомості після довгої перерви знаходимо у виданні української еміграції – в „Записках Наукового Товариства ім. Т.Г.Шевченка” у 1962 р. в довідковій статті про репресованих українських істориків [1, 75]. З кінця 90-х років постать Гавриленка привернула увагу дослідниці історії української історичної науки О.Юркової, в публікаціях якої раз по раз знаходимо й його ім'я. Вона ж є автором статті про Т.М.Гавриленка в бібліографічному довіднику „Українські історики ХХ століття” [2, с.89-90]. Деякими біографічними даними з цієї статті ми й скористаємося.

Теодор Матвійович Гавриленко народився 8 червня 1899 року в с.Новопавлівці нинішнього Баштанського району Миколаївської області. У 1924-1928 рр. він навчався в Київському Інституті Народної Освіти (КІНО). Очевидно, це була талановита і енергійна людина, бо в біографічних відомостях його різні громадські і наукові справи датуються ще часом його студентського життя. Наприклад, організація ним у 1925 р. гуртка Культури української мови, перебування в статусі „кандидата в аспіранти” у 1925-1928 рр. і співробітника Культурно-історичної комісії ВУАН у 1925-1930 рр., створення в КІНО етнографічної секції Культурно-історичної комісії ВУАН у 1926-1930 рр., щорічна участь у Дніпрельстанівській експедиції, починаючи з 1927 року.

По закінченні КІНО Т.М. Гавриленко став аспірантом академіка М.С. Грушевського, продовжуючи розпочаті ще в студентські роки етнографічні дослідження, особливо стосовно Великого Лугу. Він був не тільки учнем М.С. Грушевського, але і його помічником. Про тяжкі часи в історії ВУАН, особливо після політичного процесу СВУ, написано чимало праць, тому тут зауважимо тільки, що у 1936-1937 рр. Т.М. Гавриленко вже не працював у академічних установах, а зміг влаштуватися шкільним вчителем історії, що не врятувало його від репресій. У 1937 році він був заарештований і відправлений на заслання в далекий Магадан, там він і помер 23 березня 1939 р., не доживши до свого 40-ліття всього кілька місяців. Т.М.Гавриленко був реабілітований у 1964 р. На даний момент більше нічого про нього не можемо сказати, окрім того, що пов'язано з його публікацією в збірнику „Полуднева Україна”

Теодор Матвійович Гавриленко належав до численної когорти українських вчених, які у 20-ті роки минулого століття з ентузіазмом, ніби прагнучи заповнити історіографічну прогалину попередніх часів, взялися досліджувати українську історію і культуру. Він був науковим співробітником Комісії Полудневої України Всеукраїнської Академії Наук., брав активну участь у вивченні зони затоплення у зв'язку з будівництвом Дніпрогесу. Т.М.Гавриленко переважно вивчав етнографію України та, зокрема, Великого Лугу.

Історія пропонованої тут читачеві статті Гавриленка наступна. Кожна комісія ВУАН по мірі накопичення наукового матеріалу видавала свої збірники (див.: „Київ та його околиці”, „Чернігів і Північне Лівобережжя” тощо). Подібний збірник підготувала й Комісія Полудневої України. У видавничих планах ВУАН збірник „Полуднева Україна” зазначений вже у 1925 р. Але шлях до остаточного вирішення питання був досить довгим – 6 років, протягом яких змінювався склад авторів збірника, його змістовна структура. У справах „Комісії дослідження Полудневої України” Інституту рукопису НБУ ім. В.І.Вернадського НАНУ зберігаються варіанти змісту збірника „Полуднева Україна” за різні роки, які дають можливість простежити ці зміни [4]. На нашу думку, всі вони пов'язані з політичними репресіями, котрі призводили до плинності кадрів у ВУАН.

Останній варіант „Полудневої України” був підготовлений у 1930 році. На цей час внаслідок гучних політичних процесів з наукових обривів зникло вже багато істориків, у тому числі й ті, що займалися вивченням Півдня України. Редактором збірника був М.С.Грушевський, а секретарем – Т.М.Гавриленко. В архівних теках збереглося листування авторів з Т.Гавриленком, яке свідчить про затримку з публікацією збірника, про заміну авторами статей тощо. Що стосується останнього варіанта змісту „Полудневої

України”, то серед його авторів бачимо академіка П.Тутковського, дослідників Сергія Дложевського, Миколу Макаренка, Бориса Варнеке, Володимира Пархоменка, Євгена Загоровського, Ф. Петруся, Івана Крип'якевича, Дмитра Кравцова, Олександра Рябініна-Скляревського та інших відомих дослідників того часу.

До числа авторів збірника належав і Теодор Гавриленко. Вступна програмна стаття до збірника під назвою „Степ і море в історії України” була написана академіком Михайлом Грушевським [3, с. 54-69]. Відновити структуру збірника дозволяє в тому числі й вступна стаття редактора, бо в ній він, крім важливих теоретичних міркувань на задану заголовком статті тему, зробив огляд всіх включених до збірника статей. Наведемо із вступної статті М.Грушевського ту її частину, яка торкається публікації Т.Гавриленка. М.Грушевський пише: „Нарешті, остання серія статей присвячена переходові від пережитків старого побуту до нового соціалістичного будівництва. Стаття Я.П.Новицького, ветерана етнографічного та історичного обслідування Запоріжжя, що збирає традиції славної Хортиці, де він прожив протягом 40 літ, запопадливо вибируючи останки старої традиції, і Т.М.Гавриленка, що дав підсумки екскурсійних обслідувань Великого Лугу, що проводилися заходами Комісії Полудневої України, Культурно-Історичної Комісії, Комісії Історичної Пісенності, Кабінету Примітивної Культури в рр. 1925 – 1930, ув'язавши їх з старою фольклорною й історичною літературою, малюють пережитки старого ухонництва в оточенні новішого побуту, місцеві традиції про старе запорозьке життя і пізніші „новоросійські” наверстування на нім.

Технічна редакція збірника проводилася науковим співробітником Комісії Полудневої України Т.М.Гавриленком” [3, с. 67-68]. Редакторська стаття підписана і датована груднем 1930 р. Проте резолюція: „Перечитано, можна здавати до друку” не дала ходу збірнику до цього самого друку. Збірник „Полуднева Україна” потрапив до числа „репресованих” видань, котрі були підготовлені, але не вийшли в світ. Більше того, зібрані в ньому статті були розпорошені і в такому вигляді, під окремими шифрами зберігаються в Інституті рукопису НБУ ім. В.І.Вернадського НАНУ. Частина статей з цього „репресованого” збірника нами вже надрукована (в тому числі стаття М.Грушевського „Степ і море в історії України”).

Тепер пропонуємо читачеві статтю Т.М.Гавриленка, яка має шифр Х. 15289. Повна назва статті: „Історична традиція на колишнім Запоріжжі (Запис фольклорних пісень з коментарями)”. Це машинопис обсягом 8 сторінок, проте це не є обсяг самої статті, бо в ній немає початку, а визначити обсяг втраченого неможливо. Більше того, перший аркуш починається з середини речення, з назви статті одеського дослідника і архівіста Олександра Рябініна-Скляревського „Запорозькі заколоти та керуюча верства Коша XVIII ст.”, яка також вміщувалася в „Полудневій Україні”. Можливо, це є лише чернетка втраченої статті. На цю думку скеровує нас те, що в тексті переплутаний основний матеріал і посилання, навіть, нумерація останніх не є послідовною. Машинопис не має правки, тобто, помилки могла зробити й друкарка.

Література:

1. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Париж – Чикаго, 1962. – Т.173.
2. Українські історики ХХ століття. Бібліографічний довідник. – К., 2004. – Вип.2. – Ч. 2. – С.89-90.
3. Швидько Галина. М.С.Грушевський і репресований збірник „Полуднева Україна” // Український історик. – 1991-1992. – № 3 – 4. – С.54 – 69.
4. Інститут рукопису НБУ ім. В.І.Вернадського НАНУ. – Ф. Х. – „Комісія дослідження Полудневої України”

ДОДАТОК

Гавриленко Т. Історична традиція на колишнім Запоріжжі
(запис фольклорних пісень з коментарями)

... [У статті] „Запорозькі заколоти та керуюча верства Коша XVIII ст.”, в якій він використовував нові матеріали з Архіву Запорозького Коша, подає дані про те, що Лях був сином одного з Палієвих сподвижників. Про сепаратистські настрої на Запоріжжі, зокрема, серед старшини, є багато згадок в цій статті (Див. розділ „Кримська легенда”).

1. Ustomp, Senka, s togo swa.ta,
Prosiat tebi z liudy,
Paday nogam do czarizy,
Po staremu bude

Лазаревський слово „Senka” читав як „Сенька” і догадувався, хто б се міг бути. Зенка, на нашу думку, те саме, що і в інших варіантах – Зенче.

Да встань, Зенче, з того світа, просять тебе люди,

Упади цариці в ноги, а ось по-старому буде

(Рігельман. Летоп. повеств. Ч.IV, с.35). Отже, мова йде про Зіновія Хмельницького. Пригадаймо

собі ті турботи про його універсал, що так гризли старшину за якихось 20 літ перед скасуванням Січі.

2. Нові українські пісні про громадянські справи, с. 25, 27-28.
3. Політичні пісні українського народу, ч.1, розд.1, № VII.
4. Самарській Катеринославской епархії Пустынно-Николаевській монастирь. //

Запис від учителя Осінського пісні, а той чув від місцевого діда:

Гей, ішли наші славні запорожці

Над Ривуном рікою –

Гей, широкою та глибокою,

Гей, та понад лиманом,

Гей, чогось наші славні запорожці

Та невеселі стали:

Гей, облягли їх, облягли вороги,

Гей усіма сторонами,

Гей, облягли вороги.

Гей, усіма сторонами.

Гей, кругом церкви, церкви Січевої

Та караули стали,

Гей, та священику отцю Миколаю,

Гей, та служити не дали.

Гей та священику отцю Миколаю,

Гей та служити не дали.

Гей, летить бомба з московського поля

Та серед Січі впала,

Гей, хоч пропали славні запорожці,

Та не пропала їх слава.

Гей, хоч пропали славні запорожці,

Та не пропала їх слава.

Запис М.Б.Коросташа, №28:

Світ великий, край просторий, та й піде прожити.

Славне, славне Військо Запорозьке хотять погубити.

Катерина загадала, а Грицько нараїв,

Щоб зігнати запорожців та аж до Дунаю.

Вже на річці Базавлуці та москалі стали,

Славні хлопці запорожці пили та гуляли.

Васюринський козарлюга не п'є, не гуляє

Та вже свого отамана вранці пробуджає.

„Ой встань, батьку, ой встань, Петре, кличуть тебе люди,

Ой як станеш ти на башті, москаля не буде.

Москаль стане лагерьями, а ми курінями,

Москаль стане із штиками, а ми з кулаками.

Дозволь, батьку-отамане, нам на башті стати,

Не одному генералу з плеч голову зняти”

„Не дозволю, пани-брати, вам на башті стати,

Однаково християнство грішно вирубати”

(У с. Капулівці, від Мих. Забутнього. 94 р.)

№27 із записів Коростиша:

Ой, Боже наш милостивий, помилуй нас з неба,

Розорили Запорозжя, колись буде треба.

(Текст такий, як і у Я.Новицького, тільки співак додав кінець:

Ой як підем, Катерина, та до тебе жити,

То будеш ти, Катерина, усім лоби брити).

(с. Капулівка, від Ф.Забутнього)//

Із-за гори з-за лиману вітер повіває,

Бусурманський козаченько по Січі гуляє,

А він свого кошового покірно благає:

„Позволь мені, отамане, погуляти,

А не дозволиш погуляти, так позволь воювати.

Не дозволиш тесаками. Так позволь кулаками,

Нехай наша слава буде поміж козаками.

Текла річка невеличка, з-під білої кручі,

Заплакали Запорожці з-під Січі ідучи.

Текла річка невеличка та в синє море впала,

Хоч пропали Запорожці, так не пропала їх слава.

(Записала З.Н.Сергійчукова в с. Городищі Нікопольського району, Криворізької округи від баби).

Співачка додала до пісні: „У мене свекор був чоловік багатий, водку пив, по шинках ходив, пісень багато знав, я у нього й навчилася”

Запис Ю.Т.Сербула від діда Сидоренка, 82 р., з того ж села Городища, що оповів йому про скасування Січі:

„Тики батько наш говорять. Вони /запорожці/ були волшебники великі, а вже як Катерина прислала чотири дивізії, і отам з гори як почали бить, а у їх оружя мало було, чи льохке. А вони ж з такою оружєю прийшли, що верст 25 біла, а тут од гори верст 10. Так отаман, чи що, запитав: „Так що ж, будим сражача чи здаваця?” Так вони кажуть: „Що ж, з нашою оружєю будем здаваця” Так він пішов, отаман той, з хлібом,— так мені один читав, що вже його в крепость забрали. Так, у книжці, як він читав, сказано, що 20 літ сидів у крепості і його наші війська одбили, то випустили з крепості, то він ще год 10 жив після того. Є ж і пісня така:

Позволь, пане-отамане.

Позволь нам погулять.

А ни дозволиш погулять,

То позволь воювать.

То солдат стане з тесаками,

А ми з кулаками.

Нехай піде слава,

Що були ми козаками.

Так летіла турецька бомба

Та серед Січі впала.

А хоч пропали Запорожці,

Так не пропала їх слава. //

1759 року проводиться реєстрація запорозьких земель; це запекла боротьба за кожну п'ядь землі. Списування меж і земель іде 1763 і 1766 рр. В році 1763 військова рада постановила вигнати пересельців, що перейшли межі Запорожжя. Старшина посилається в своїх домаганнях на універсали Хмельницького, але 1756 р. дістає відмову, що у Москві універсали.

(1. У Я.Новицького (од №39 до №49) у його збірнику історичних пісень та №1 в “Малорусских народных преданиях и рассказах”, с.210; 6 номерів у академіка Д.Яворницького (№710, 711, 712, 714, 717, 718) та 2 номери у „Запорожье в остатках старины и преданиях народа”, ч. 2, розд. IV, сс. ; 2 номери у С. Чернявскої, 2 – у Манжури; 1 – у Міллера; із рукописного матеріалу архіву Кабінета Примітивної Культури 6 записів Ю.Т.Сербула; 1 – із записів З.Н.Сергійчукової. 4 уривки нових записів будуть подані далі. 2 уривки маємо у академіка Яворницького „По следам Запорожцев”, с.321; і в оповіданнях Розсолоди – „Запорожье в остатках старины...”, ч.2, розд. I; один уривок у Надхина “Пам'ять о Запорожье”, 1877, Москва, розд. II.

2. Про відбирання запорізьких земель і заходи Коша в справі збереження старих границь див. найновіший огляд цього питання у Василенкової-Полонської „З історії останніх часів Запоріжжя, розд.

III, „Записки Істор.-Філол. Відділу ВУАН”, кн. IX, 1926).

Дещо з цих матеріалів вже опубліковано, дещо буде подано тут, в цій статті, частина ж матеріалів має вийти в світ на сторінках “Первісного Громадянства”

(1. Звідомлення про екскурсії в „Україні”, 1927, кн. 5, сс. ; „Україна”, 1928, кн. 6, сс. ; „Україна”, 1929, вересень. – З експедиційних занять Кабінету Примітивної Культури, сс. 169-170. Підсумок всієї проробленої екскурсійної праці історичних установ ВУАН на території Полудневої України і, зокрема, Дніпрельстану, в моїй хронікальній замітці: “З нових етнографічних обслідувань в Полудневій Україні” – “Україна”, 1929, грудень, сс. //

2. На потребу дослідити його тут звертає увагу Сумцов у згаданій статті – „Об этнографическом изучении Екатеринославской губернии”

3. Запорожець Данило Не сват (З матеріалів, зібраних на Дніпрельстані екскурсіями Історичної секції ВУАН). Подав Т. Гавриленко. – “Україна”, 1929, липень – серпень, с. 81-82).

Але саме ця зміна політичних, соціальних і економічних обставин сприяла збереженню і консервуванню традицій Запоріжжя. В їх консервуванні були зацікавлені різні верстви і групи колишнього Запорожжя. З одного боку, це була керуюча старшинська верства, що лишилася здебільшого на своїх зимовниках, одержала чини і земельні надання. У збереженні і плеканні своєї слави як пограничної військової сторожі вони бачили засіб для здобуття дальших милостей од уряду, що довго відчував потребу в місцевих людях, обізнаних з воєнною справою, з огляду на постійні напружені відносини з Туреччиною. А з часу утворення Задунайської Січі урядові довелося швидко запобігати перед тим, щоб втримати запорожців од переходу на бік Туреччини. І старшинська верства веде досить успішну боротьбу з погляду її станових економічних і суспільних інтересів; спираючись на військові традиції Запорожжя, починає незабаром добиватися відновлення козацької організації (у змінених формах, з обмеженням впливу простого козацтва, чого вона властиво добивалася уже з кінця 40-х років XVIII ст.)

З другого боку, це були маси простого козацтва, сіроми і тих суспільних груп, що стояли близько них. Нові порядки, що прийшли по руїні Січі, – панщина, що поволі заводилася, довга і тяжка солдатська служба, казньні роботи в державних селах і збільшення податкового тягара – все це викликало соціальні протести по лінії збереження тих відносин, які існували до скасування Січі. Це сприяло прищепленню традицій Запорожжя і новим поселенцям, що шукали ідеологічного виправдання в своїх змаганнях проти заведення нових порядків. Для двох поколінь до 40-х рр. XIX ст., як побачимо далі, традиції Запорожжя стають формою ідеологічної боротьби проти крпацького режиму, що чим раз дужче затягає петлю на шиї селянина. // Існування Задунайської Січі і втечі туди всякий раз одсвіжували спогади про обставини недавніх часів і робили їх реальними і близькими.

Це до певної міри зумовило і характер традиції. Ідеалізація Запорожжя виступає в ній надзвичайно яскраво, так що навіть такий глибокий аналітик, як Драгоманов, не зумів визволитися з-під її впливів і побачити поза нею відбиток класової боротьби, що точилася на Запорожжі.

Запис Ю. Т. Сербула від селянина М. Шлома, 80 р., у с. Городищі Никопільського району: „Це Запорожців цариця Катерина висилала, на Кубань видворила їх, воно є несправедливо, а загнали. Як Катерина зігнала запорожців:

Ой у тисяча сімсот сорок дев'ятому

У третьому году

Ой вийшли укази од нашої цариці

З Питирбурха із города.

Ой нумо, хлопці, наш пан Головатий,

Нумо коники сідлати,

Бо вже ж це не жарти:

Преточний царь пише:

Нумо скорій убіраця.

Виряжає на Кубань на річку,

На вольнії житія.

Ой підем на Кубань, на річку,

Та матимем добрую годину.

Ой поздоров, Боже, царя Петровича

Й судариню Катирину*,

Що нас наділили і нас награддили

Та своєю землею:

Що степу багато,
Дуже плавнів много,
Ми будем довільні од його.
Як підемо на Кубань, на річку,
То там будем рибоньку ловити.
А того черкеса так як того зайця
Будем по кручах гонити**.
Ой прощавай, річко,
Ти річко мутная***,
А ми підем чисту Кубань пити.
Прощайте, куріні любезні,
Вам без нас повалиця.
(* Вона там їм землю наділила. – Співачка.
** Бо там так і є. – Співачка.
*** А до того ж вони жили у Городищі, у курінях, а це куріні покидали. – Співачка). //

Перегляд пісенного матеріалу показує, що в цій формі історичної традиції відбилися всі важливіші моменти історії Запорозжя з 40-х до 90-х рр. XVIII віку, а не лише руїна Січі, як характеризували досі дослідники цей цикл пісень. При ближчому аналізі в піснях виявляється також різниця в громадській і політичній ідеології різних груп і верств запорозького суспільства: неоднакова оцінка історичних подій. Ще ясніше виступає це, коли проаналізуємо прозові перекази [1].

1. Тут дозволимо собі навести уривки пісень, записаних під час недавніх екскурсій на Дніпрельстан, що зберігаються нині в архіві Кабінету Примітивної Культури:

I. Запис Б. Франківського у Старому Кодакі Дніпропетровської округи від Гараська Журавля, 78 р., влітку 1927 р.:

„Увесь народ нашої слободи рахує себе запорозцями; цим ми гордимось: наших 50 чоловік можуть вибити все селення, усі ми народ здоровий, грубий і крепкий”. Ще пригадав:

Позволь нам, Савку,
Позволь палашами,
А не дозволиш палашами,
Так позволь штиками.
А не дозволиш штиками,
Так позволь кулаками.
Летіла пуга та: „пугу” та „пугу”,
Та посеред Січі впала.
Ой пропало славне Запорозжя,
Та не пропала слава.

Два записи Ю.Т.Сербула від Ф.Забутнього, 92 р., у с. Капулівці, Никопольського району Криворізької округи (на місці Чортотлицької Січі) влітку 1927 р.:

II. *Ой щось же то, милі братці,*
У хмарі гуде,
Ой що ж нам
За пригодонька буде.
Ой летіла, ох, із неба бомба,
Серед Січі впала.
Розорили, ох, і Запоріжжя –
Не пропала слава.

III. „Васюрине” /озеро/, то був козак Васюра, він там з сторожою сидів од турка, там границя близько була. Про його пісня є:

Васюринський козарлюга
Не думає і не гадає,
Мед-вино кружляє.

IV. Його ж запис од С.Васильова, чумака. 80 р., в с. Очеретьковому Томаківського району: //“Співали /чумаки/ запорозьких пісень:

А тисяча сімсот сорок дев'ятого року
Та получили указ од своєї судачині Катерини,
Вона отам, на Ковбані, дала їм земельки, то співали:
Буде там нам добре жити,
У річці в Ковбані будем рибу ловити.
А того черкеса, як того зайця,
Будем по кручах гонити...”

В.В. Грибовський

ПЕТРО КАЛНИШЕВСЬКИЙ: У ВИМІРІ ПОЛІТИКИ ТА ПОВСЯКДЕННОСТІ

Висвітлення постаті останнього кошового отамана має окрему історіографічну традицію, представлену спеціальними дослідженнями П.С. Єфименка [49-51], Д.І. Яворницького [82], В.О. Біднова [30], Г.Г. Фруменкова [75-77], О.М. Апанович [28], документально-художніми нарисами Д.І. Кулиняка [57-58], а також розглядом у контексті загальних студій з історії Південної України А.О. Скальковського [70], Н. Полонської-Василенко [69], В.О. Голобуцького [38-40]. Прикметою перших було висвітлення переважно соловецького ув'язнення Калнишевського; коло завдань інших, що охоплювало період його діяльності на Запорозькій Січі, не включало в себе персоналістичний аспект нашої проблеми, котра розглядалася на тлі макроконтекстів. У окремих публікаціях нам вже доводилося здійснити спробу поєднання дослідження “запорозького” і “соловецького” періодів життя Калнишевського [42-44]. Втім, теперішній стан дослідження проблеми та наявна джерельна база ще не дозволяють вдатися до переконливих узагальнень.

Нікопольщина, як історичний центр формування запорозького козацтва, де протягом XVI-XVIII ст. розташовувалися Томаківська, Базавлуцька, Микитинська, Чортомлицька (Стара) та Нова Січі, була краєм, де пройшов найбільш яскравий і діяльний час життя П.І. Калнишевського, – той креативний проміжок його різнобарвної діяльності, що найбільшою мірою характеризує його як непересічну постать української історії. Цим нарисом ми спробуємо звузити дискурс до розгляду рівнів мікроконтексту, вдавшись до реконструкції структур повсякденності, особистісних мотивацій його діяльності як політика, військового старшини і кошового отамана Війська Запорозького.

За джерелами простежуються витоки родовету Петра Івановича Калнишевського у с. Пустовійтівці, що за часів Гетьманщини перебувала у складі Роменської сотні Лубенського полку (тепер с. Пустовійтівка у складі Роменського району Сумської області, розташована за 10 км від м. Ромни). Відомість про місце народження Калнишевського ввів до наукового обігу в 1892 р. роменський краєзнавець Ф. Ніколайчик⁴, котрий натрапив на статтю В. Бучневича в “Полтавських губернських відомостях” (1890, № 3-6) зі звісткою про батьківщину Калнишевського в с. Пустовійтівка. Пошуки документального підтвердження спонукали Ніколайчика оглянути залишки архіву Роменського Святодухівського собору та дослідити метричні книги. Знайдений документ від 25 травня 1773 р., що посвідчував намір П. Калнишевського спорудити церкву Святої Трійці у с. Пустовійтівка, “в котром он г-н кошевой родился”, не залишив сумнівів щодо достовірності такого висновку. Пізніший документ, датований 7 травня 1780 р., зазначає його “села Пустовойтовки уроженцем” [66, с. 272, 275].

В усній традиції Роменщини згадується про оселю кошового в селах Пустовійтівка і Оксютинці. Роменський краєзнавець І.П. Голюн у 1930-х роках записав спомини пустовійтівських старожилів, Анастаса Левонтовича Печенина, 58 років: “Кошовий Калнишевський жив у Пустовійтівці на “Могилі”,

⁴Місце Нової Запорозької Січі (1734-1775), розташованої на р. Підпільній, у 1950-х роках затоплене Каховським водосховищем. Від її торговельно-ремісничого передмістя походить сучасне с. Покровське Нікопольського району Дніпропетровської області.

⁵Прізвище цього автора заховане за ініціалами Ф.Н. Лист, адресований ним до Д.І. Яворницького, не залишає сумнівів щодо прізвища, що належало Федору Даниловичу Ніколайчику, автору праць з історії козацтва, Гетьманщини та Лівобережної України [45, с. 373-374, 822]. Д.І. Кулиняк без належних пояснень зазначає його як Ф. Новицького [57, с. 11].